

Málnási Ferenc
Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
VI.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867) az anyaországi
oktatási rendszerbe tagoltan

II.

Ebben a csendességben vizsgáljuk meg a modern nemzet és az etnikumok viszonyát, *Kosáry Domokos* tanulmánya alapján!

A XVIII. század végén a francia forradalom elsöpörte az uralkodói abszolutizmust és a feudális kiváltságokat. A polgárság a nemzet nevében saját kezébe vette a francia nép, a társadalom, az állam irányítását. Az állam határain belül elvben egy nemzet élt, a francia, egyetlen hivatalos nyelv volt, a francia. Így született a *polgári nemzeti állam*. A valóságban e francia államon belül is éltek olyan etnikai elemek, amelyeknek úgy kellett a francia nyelvet megtanulniuk. Ez a polgári nemzeti állam lett mintaképe a kelet-közép-európai népeknek is, bár nem rendelkeztek saját, független, egységes állami szervezettel, s a történetileg kialakult politikai határok még kevésbé feleltek meg az etnikai határoknak.

A *magyar nemesség* is természetesnek tartotta, hogy régi, történeti államának keretei között valósítsa meg a *polgári nemzeti államot*. Pedig ekkor a magyar etnikum az összlakosságnak — Horvátországot, Erdélyt és a katonai Határőrvidéket is beleszámítva — csak kb. 40 %-át tette ki. Erdélyben románok, szászok, Magyarország északi részén szlovákok, sokféle elszórtan németek, délnyugaton horvátok, délen szerbek, északkeleten rutének (kárpátukránok) és helyenként más, kisebb etnikai elemek is éltek. A különböző etnikumok nemcsak tömbökben, hanem sok helyen egymásba ékelődve, mozaikszerűen, olykor távolabbi csoportokban, vagy éppen egyazon településen is keverten éltek. Sőt, néhol nemcsak egymás mellett, hanem egymás fölött is, különböző társadalmi rétegekben. A váro-

sokban gyakran többnyelvű polgárokat találunk, akik hosszú időn át mind „*Hungarus*”-nak tekintették magukat. Brassóban pl. magyar, német (szász), román polgárokat. A nemesség sem volt etnikailag, nyelvileg teljesen egyöntetű. Sok köznemes család élt, amely a magyar és a hivatalos latin mellett falusi környezetében a román nyelvet használta. S a nemzeti fejlődés sorra minden nemzetiségnél megindult. (Az írni-olvasni tudás, az iskolát végzettek számának növekedése nyomán — tehetném hozzá.)

A magyar nemesség a nemzet egyik elengedhetetlen ismérvének tartotta, hogy saját történelmi múltja legyen. A politikai lét hiányosságai miatt még buzgóbban keresték a múltban és a jelenben azokat az egyéb, igazi vagy vélt motívumokat, amelyek a nemzeti öntudatot erősíthették. Erdélyben pl. a krónikások nyomán a romanizált dákok leszármazottjainak vallották magukat a románok (*Suplex Libellus Valachorum*, 1791) s *Petru Maior* (1761–1821): *Istoria pentru inceputul românilor in Dacia*, 1812). Az első fázisban főleg nyelvi, művelődési igényekkel léptek föl, amelyekhez később politikai igények is társultak. A politikai igény e mozgalmakban potenciálisan úgy benne volt, mint almamagban az almafa, figyelmeztetett Kosáry Domokos, és a későbbi korokra, az anyanyelvoktatásunk történetére vonatkoztatva igaza van (Glatz Ferenc szerk., 1989. 127.).

Az erdélyi szellemi élet egészét is megérintette az európai szellemi irányzatok behatolása, a felvilágosodás is, *Köteles Sámuel*, a marosvásárhelyi és nagyenyedi református kollégium filozófia professzora mellett *Bolyai Farkas* professzor nevét említsük, aki Gauss diáktársa volt, európai szintű természettudományos oktatást teremtett Marosvásárhelyen, *Vasile Popp* a román népi temetkezési szokásokról írt disszertációt. Aranka György kezdeményezésére az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság az országgyűlés támogatását megkapta, de a központi kormányzat nem engedélyezte a működését. „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a nemzeti nyelv útján” vallotta Aranka György ma is érvényes tanácsában. Végül a társaság Bánffy György jóvoltából mint „Próba Társaság” kezd működni 1793-tól 1806-ig. 1798-ban *Teleki Sámuel* (1739–1822), erdélyi felvilágosult főnemes, kancellár megnyitotta a nyilvánosság előtt marosvásárhelyi könyvtárát, a *Teleki Tékát*. 1802. november 25-én *Széchenyi Ferenc* (1754–1820) a nemzetnek adományozta könyvtárát és gyűjteményeit. Ez ma a *Magyar Nemzeti Múzeum* és az *Országos Széchényi Könyvtár* alapja.

1805. november 2-7. Az *országgyűlés törvénnyel* (1805: IV. tc.) bővítette a *magyar nyelv jogait* a latin rovására az államéletben: az országgyűlési és kancelláriai feliratok magyar és latin nyelven szerkesztendőek, a Helytartótanács a magyarul felíró törvényhatóságoknak (megyéknek és városoknak) magyarul válaszol, a törvényhatóságok magyarul hozhatnak pereikben ítéletet... „1.§... ő szent felsége elé kerülendő fölterjesztések... hasábosan latin és magyar nyelven szerkesztessenek... 3.§ Szabadságukban maradjon azonkívül azon törvényhatóságoknak, amelyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartótanáccsal való levelezéseiket hazai magyar nyelven írni, s a törvényszékeken s pereikben is a ma-

gyar nyelvet használniuk...” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 137). S ez évtől kezdve az 1805: IV. tc. alapján a megyék sorra áttérnek a teljes magyar nyelvhasználatra.

S az oktatás nyelve? Az anyanyelvoktatás? — kérdezhetnők.

1806-ban megjelenik a *Ratio Totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincia adnexas (II. Ratio)* (A köznevelés és a művelődés átfogó rendje a Magyar Királyságban és tartományaiban). Anyanyelvoktatásunk számára jelentős, hogy az elemi iskolákban („népnyelvű iskola”) biztosította az anyanyelvű oktatást, s megszüntette az oktatásban a vallási megkülönböztetést. Az oktatás kiszélesítését szolgálta a 6-12 éves gyerekek tankötelezettségével, s előírta, hogy ki léphet felső osztályba, társadalmi hovatartozására való tekintet nélkül.

Ezt a rendelkezést nem érthette meg *Csokonai Vitéz Mihály* (1773–1805), a felvilágosodás és a századforduló legkiemelkedőbb alkotóinak egyike, a híres Debreceni Kollégium kiváló növendéke, majd jeles, népszerű tanítója, költője. Debrecen a XVIII. század végén már nagy múltra tekinthetett vissza, mint a református szellemi központ, 1538 óta működött nevezetes Református Kollégiuma, 1561-től pedig (református) nyomdája, s a kollégium könyvtárában a világlátott növendékeknek köszönhetően a legújabb, legmodernebb könyveket is meg lehet találni.

Debrecen szülte a felvilágosodás korának lírai összegezője: Cimbalom. Így nevezték diáktársai, akik közül eredetiségével, formaérzékével kitűnt. A cimbalom is sokhangú, Csokonai Vitéz Mihály is az volt. Szervezett iskolai oktatás során, a kollégiumban bontakozott ki versíró tehetsége, itt fejlődött poétává, s itt találta meg közönségét a kollégiumi diákságban, illetve irodalmat értő, művelt, tanári karában. Kitűnő klasszicista verseket írt, szerelmi boldogságának idején a kecsest, a bájost, a csengő-bongót játszó rokokó stílust követte, magánossága éveiben születtek szentimentális versei s melléjük társulnak népies hangú dalai és nagy gondolati költeményei, valamint komikus eposza: *Az Estve* (1794), *Konstancinápoly* (1794), *A Magánossághoz* (1798), *Dorottya* (1799), *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* (1802), *Tartózkodó kérelem* (1803), *A tihanyi ekbóhoz* (1803), *A Reményhez* (1803).

Anyanyelvoktatásunk kérdéséhez kapcsolnám a *Jövendölés az első iskoláról Somogyban* c. versét, amelyben azt fogalmazta meg, hogy iskolák híján sok tehetség megy veszendőbe. Hisz maga is tanító volt, a poetika-klasszis elvégzése után segédtanár lett, órá bízták a soron következő poetikai osztály vezetését. Előadásai rendkívül népszerűek voltak, talán mert fiatalos lendületében „félredobta” a korabeli oktatói módszereket, Rousseau pedagógiai elveit vallotta, s ha meg nem akadályozzák, sikeresen folytatta volna munkáját.

A magyar nyelv feléledése c. munkájában olvashatjuk: „Magyar Nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szóllaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én fülemben az édes anyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőöget, amelyet legelőször szívtam, az én bölcsőm körül, te töltötted bé azt az én neve-

lőimnek, az én hazámfiainak s az engemet szeretőknak nyájaskodásaival...” (Grétsy László szerk., 2000. 98.).

Költeményeit ma is oktatjuk, élete és alkotásai irodalomtörténetünk szerves része, ma is élő, élvezetes olvasmány. Sokféle irodalmi irányt egyesített verseiben, többféle stílust ötvöztött: a *pictura* és a *szentencia* is megtalálható műveiben, *szóképek*: a nap hintaja, haldokló sugár stb., *alliterációk*: banyatlik hintaja, barlangjában belől bömböl a mord medve (Az Estve), klasszicista díszletek: *zafirkék*, *gráciák* stb., klasszicista zártság, rokokó metaforák: *gyönyörű kis tulipánt*, *eleven hajnali tűz* stb., *bimetricus* (hangsúlyos és időmértékes) *verselés* (Tartózkodó kérelem), helyzetdal, epikus jellegű lelkiállapot (Szegény Zsuzsi a táborozáskor). „Az úr versei igen kedvesen folynak s az ideák nemesek és nem földszint csúszók” — biztatta a fiatal költőt Kazinczy Ferenc. S valóban röviddel 1805 után *Lilla* kötete páratlan sikert aratott, csupán Váradon öt kötete jelent meg, már ezzel is hazai költészetünk óriásai közé iktatta magát.

Színjátékaival a magyar színjátszás nem igen tud mit kezdeni sajnálkozik Nemeskürty István (1983. 365.), pedig Csokonai a darabjait diákjainak írta, s azokat diákok adták elő. Csokonait alig játsszák, kivéve az *Őzvegy Karnyóné s két szeleburdiak* (1799) című darabját, amelyet pedig operalibrettónak felfogva, zenével, énekelve prózával felváltva adnak elő (Nemeskürty István. 1983. 367.).

Csokonai debreceni jóbarátja, egy nyugdíjas katonatiszt: *Fazekas Mihály* (1766–1828), aki hexameterben, a hősi eposzok versformájában írta meg *Lúdas Matyi* (1804) páratlan népszerűséget elérő elbeszélő költeményét (megjelent: 1815). A Lúdas Matyiban sűrűsödik össze az 1795 előtt korszaknak mindaz a nemesi pöffeszkedést utáló, plebejusi, lázadó indulata, amit népmese formában még elő lehetett adni (Nemeskürty István. 1983. 378.). Ez teszi hallatlan és méltó népszerűségét, ez magyarázza, hogy *Balog István* színtársulata faluról falura, városról városra jár vele, diadalittas kacagást váltva ki a Döbrögi uramat elpáholó libapásztor gyerek láttán. Fazekas Mihály, aki hivatásos huszárfőhadnagy Belgiumban, a Rajna mentén, Észak-Franciaországban harcolt, állomásozott katonáival, de harcolt Moldvában is, Lúdas Matyi történetével egy három évezredes témát ültetett át a magyar irodalomtörténetbe. Asszír agyagtáblán maradt ránk *A nippuri szegényember története*, amely az 1001 éjszaka meséin át a perzsa, a török, a görög, az olasz, a katalán, a francia, az orosz, a grúz, a moldvai csángó-magyar stb. változatokon át a magyar irodalomban is megpihent témát Fazekas Mihály visszafordította a világirodalomba, mert Lúdas Matyi meséjét számtalan nyelvre fordították le. Ma is tanítjuk a Lúdas Matyit, hiszen Matyi mellett a bátor János vitéz, a hatalmas erejű Toldi Miklós, de Csalóka Péter, Ravasz Jancsi, a román Pácalá, az arab Dzsamil-Ninurta, a furfangos Dzsuha, a kazah Gazdag Hasszán és Koldus Ali, a német Thill Eulenspiegel mind-mind irodalmi testvérek.

A magyar nyelvért, a magyar nyelvhasználat kiterjesztéséért, az anyanyelvoktatás bevezetéséért folyó küzdelem s talán az elért eredmények hatására 1808-ban *Hager* rendőrminiszternek az az ötlete támadt, hogy hirdessenek nemzetközi pá-

lyázatot: alkalmas-e a magyar nyelv a közigazgatás, kereskedelem, kultúra, ipar korszerű fogalmainak kifejezésére? Hager biztos volt benne, hogy alkalmatlan, s ezzel akarta a magyar nyelv híveit lejártni. A jőnevű tübingeni Cotta cég meg is hirdette a pályázatot, a bírálóbizottságot cseh és német tudósokból toborozták össze, az eredmény azonban a reméltnek éppen ellenkezője lett. (A beérkezett 21 pályamű közül 9 a latint, 3 a németet, 5 pedig a magyart ajánlotta). *Kazinczy Ferenc* (1759–1831) németül és magyarul megírt *Tübingiai Pályairat* (1808) című pályaművében bebizonyította a magyar nyelv alkalmasságát és korszerűségét. Röviden áttekintette a magyar irodalom történetét és elemezte az okokat, amiért a nyelv és hazaszeretet oly szorosan összefüggő fogalmak: mi magyarázza, kérdi, hogy a „külföld pázsitján leheveredett rekruta” amint magyar szót hall a mellette elhaladó szekérről, azonnal „felpattan, s kiált elragadtatva: nézd ezt a magyart!”? Olyan érzelmi állapot ez, mely minden tudós fejtegetésénél erősebb bizonyíték nyelv és nemzet fogalmának összetartozására, egyben arra, hogy ha tehát valaki hazája nyelvét beszéli, akkor azt művelve a mindenkori korviszonyokhoz alkalmazni is képes (Nemeskürty István. 1983. 374.). „De a haza nyelvétől megtagadott gond nemcsak azt a kort szüli, hogy a tudományok és mesterségek nem juthatnak körforgásba, hanem azt is azonfelül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót, mint különben kaphatna...” (Glatz Ferenc szerk., 1989. 137.).

Kazinczy Ferenc későbbi munkássága nyomán irodalmi vezér, a szellemi élet irányítójaként hazánkban magyar nyelvű, európai színvonalú polgári kultúrát akart teremteni. Jelentősége elválaszthatatlan a *nyelvújítási mozgalomtól*. A korábbi évek vitái, polémiái után a tízes évek váltak a nyelvújítási harcok évtizedévé. Kazinczy, hogy nyelvünket kifejezőbbé és hajlékonyabbá tegye, műveiben új szavakat, kifejezéseket és mondatszerkezeteket használt. A harc kirobbantója a *Tövisek és virágok* (1811) volt. A tövis szúrni, a virág bókolni képes. Ez volt a célja Kazinczy epigrammáinak is: tiszteleg a tehetség, az újítás előtt, támogatja a neológusokat, s elmarasztalja a maradiakat. „A nagy titok. Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted, / Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.”

Kazinczy elvei: Minden nyelv — tehát a magyar is — egész történelme során folyamatosan újul, változik, gazdagodik, követve az emberi gondolkodás változását. Az írók minden korban csiszolták a nyelvet, mindig „neológusok”, tehát újítók voltak. A nyelv megújítása nemcsak új szavak alkotását jelent, semmiképpen sem csak a hibás kifejezések vagy az idegen szavak felcserélését, hanem a nyelv egészének csiszolását, hogy a nyelv „energiát, precizitást, kellemet, zengést” nyerjen. A nyelv minden változatát ki kell művelni, de különféle módon, mert „más a poézis nyelve, más a prózáé (...), s ami templomi beszédben nem jó, jó lehet a játékszínben s megfordítva és így az élet nyelvében is...” (J. András Katalin—Széplaki György. 1998. 69-70.).

Az újítást ellenző ortológusok sem voltak restek: összeállítottak egy szójegyzéket azokból a szavakból, amelyeket az újat akarók javasoltak: *Mondolat* (1813). A gúnyszótár az erőltetett szógyártást példákkal is szemléltette: képzelmész (kül-

tő), életfekvés (sors), mondat (beszéd). (A kötet címlapján Kazinczy látható, amint számárháton halad a Helikon hegy felé.)

Az újítók nevében a választ *Felelet a Mondolatra* (1815) című pamflet adta meg. A vaskalaposságot és a parlágiságot kigúnyoló, a gorombaságtól sem mentes írás név nélkül jelent meg, szerzői *Kölcsey Ferenc* és *Szémere Pál* voltak.

A kiélesedett vitában Kazinczynak a békítő és kiegyenlítő szerep jutott. Magas elméleti és morális szinten, *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* (1819) című írásában a hagyomány és az újítás harmóniájának fontosságát hangsúlyozta: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind s egyezésben és ellenkezésben van önmagával.” Joggal nyilvánítja ki a nyelvújítás győzelmét, elismerve ellenfelei részigazságának egy részét, elítélve a neológus túlzásokat is. Írásában békejobbot nyújt ellenfeleinek, elismeri a vitázó felek kölcsönös jóhiszeműségét. „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb díszje a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind fenntartója s ébresztője. Érti ezt mind az egyik, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától, s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is.”

Kazinczy a klasszicizmus ideálját tartotta szem előtt, célul tűzte ki a „fentebb stíl”, a finomabb, választékosabb irodalmi ízlés kialakulását. Ezért ostoroz pl. *A kész írók* c. epigrammájában: „Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és írsz: / Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.” Kazinczy Ferenc a maga szerepét a nyelvújítási küzdelemben egyik versében foglalta össze: „...a versenyzőket nem békére vontam, / Hanem hevesb és makacs vitára. / Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivíván / A szép tusát s most béke boldogít” (*Gróf Széchenyi Istvánhoz*, 1831).

A neológusok győzelme, a nyelvújítási harc sikerrel zárult, mintegy tízezer szóval lett gazdagabb a magyar nyelv. Sokféle szóalkotási móddal hoztak létre új szavakat a nyelvújítók. Például:

Szóképzéssel és szóösszetétellel:

— szabályos szóképzés (szabályos szótöből és képzővel): *érzelem, százalék, nyitány, fogyaszt, andalog, tanúsít*

— új képzővel (általában képzőnek vélt szóvégből): *élc, szálloda, cukrászda*

— szabálytalan képzéssel (ige képzése névszóképzővel és fordítva): *okmány, körülmény, mérnök, elnök*

— szabályos szóösszetétel: *kétéltű, jellemrajz, folyóirat, hőmérő*

— szabálytalan szóösszetétel (ragtalan határozói összetétel): *szemüveg, sétatbot, élethű, adómentes, fegyhbáz, gyógyszer*

Egyéb módon:

— elvonással (képzőnek vélt szóvég elvonása): *emlék* (emlékezik), *ábra* (ábrázol), *gyönyör* (gyönyörű), *taps*

— szavak összerántásával: *higany* (híg + anyag), *csőr* (cső + orr), *könnyelmű* (könnyű elméjű)

Belső szókölcsönzéssel:

— a régi szavak felújítása: *ajánlat, szobor, tartalom, dísz, év*

— tájszavak átvétele az irodalmi és könnyelvbe: *csapat, kamat, lenge, róna, lomb*

Tükörszavak és kifejezések alkotásával:

— *előszereget* (német: Vorliebe), *belátás* (német: Erinsicht), *előítélet* (latin: praejudicium), *dacára annak* (német: trotz dem).

A nyelvújítás korában divattá, valóságos szenvedéllyé vált új szavak keresése, alkotása. Igazi furcsaságok is születtek: Bugát Pál orvos, szenvedélyes „szócsi-náló” alkotta a rovátkolt barom kifejezésből a *barom* szót. Hasonló alkotású a *zongora* (zengő tambura). A kenguru magyarítására tett javaslat: fiahordó górugrány. A *gyár* szót Helmecey Mihály hozta létre a gyárt ige csonkításával. (Helmeceynek annyira szenvedélye volt a csonkítás, hogy állandó jelzőt is kapott: „Helmecey, ki a szókat elmettszi). A német jövevényszó gépely (Göbel ’emelő’), így lett az általános jelentésű *gép* alapjává, az *ipar* pedig az iparkodik igéből keletkezett. (Az *ipar* szót főnévi értelemben először Széchenyi István használta.) Hasonlóan keletkezett több összetett szavunk előtagja is: *rögeszme, gyufa* (gyújtó-fácska) stb.

Téves szóelemzés az alapja *anyag* szavunknak, amelyet tükörfordításként alkotta a latin materia szóból, amelyben a mater ’anya’ szót vélték fölfedezni, és a *patika* is az apotheka szóból, első hangját névelőnek gondolva. Népszerű nevünk a *Géza*, a *Zoltán* is téves olvasás eredménye, helyesen Gyeucsá, ill. Szultán (J. András Katalin—Széplaki György. 1998. 73-77.).

A felvilágosodás korában a nyelvújítási mozgalom a *helyesírás szabályozását* is zászlajára tűzte. Nagy szükség volt erre, mert a XVIII. sz. második felére a korábbi helyesírási rendszerek összekeveredtek, lényegében mindenki úgy írt, ahogyan jónak látta. 1805-ben szenvedélyes vita alakult ki Révai Miklós (1749–1807) és a vele szemben álló Verseghy Ferenc (1757–1822) között a magyar helyesírás alapelveiről. Ezt emlegetik a *jottista ypszilonista háború*ként. Révai javaslata: a *szóelemző helyesírás*, tehát *adja, hagyja, alja, nénye* (vagyis jottista írásmód). Ellenfele a kiejtésre akarta alapozni minden szó helyesírását: *adgya, haggya, allya, nényye* alakokat javasolva. Győzött máig érvényesen a Révai Miklós vezette jottista irány, vagyis a szóelemző, etimologikus írásmód (J. András Katalin—Széplaki György. 1998. 27.). (...)

A magyar helyesírás történetének legújabb kori szakaszát az első helyesírási szabályzat megalkotásától számítjuk. Az 1830-ban létrejött *Magyar Tudós Társaság*, majd utóda, a *Magyar Tudományos Akadémia* véglegesen kézbe vette a helyesírás szabályozásának ügyét. Az első szabályzatot Vörösmarty Mihálynak és körének szerkesztésében 1832-ben adta ki a Társaság „*A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*” címen. Innen kezdve a magyar helyesírás története azonos a szabályzatok történetével. Anyanyelvoktatásunk számára is fontos szabályzatok, az 1876-os, az 1903-as iskolai szabályzat, az 1922-es, a korunkban kiadott 1954-es 10., valamint az 1984. évi 11. kiadás a nyelvi változásokat és a nyelvtudomány

újabb eredményeit törvényesítik, egységesítik nyelvünk helyesírási szabályrendszerét, fokozatosan bővítik szótári részét. (Az *Édes Anyanyelvünk* évek óta közli az újonnan felbukkanó szavakat, erről majd később).

Társadalom, állam, villany — hány meg hány szót tudnánk még felsorolni, amely a nyelvújítás korából származik. Százával vannak olyan szavak, amelyek nélkül manapság már meg sem tudnánk mozdulni. A forrongó világot, a változó körülményeket akkor új szavakban kellett megfogalmazni, ezt manapság is természetesnek találjuk, hiszen most is újabb meg újabb fogalmak számára kell új szavakat, kifejezéseket találnunk. Mindezt az anyanyelvoktatás — az akkori és a mostani — minőségének emelése érdekében. A nyelvújítási mozgalom hatására jelentősen visszaszorultak minden nyelvváltozatban, szóban és írásban egyaránt a latin szavak és a frissen bekerült német szavak egy része is. Nemcsak a nyelvvédő buzgóság erősíti ezt a folyamatot, hanem a magyar nyelvű közép- és felsőfokú iskolázás megindulása is, hiszen még egy pár év, a végre magyar anyanyelvünk államnyelvvé válik.

A nyelvújítás korában sokkal többről is volt szó. A nyelv a nemzethez való tartozás alapvető ismérve volt, szinte azonos a nemzettel. A nemzet pedig, annak újjászületése, megújulása, ébredése, vagy ahogy még sokféleképpen nevezték, minden hazafi elsőrendű kötelessége volt. Ugyanez volt a helyzet a szomszédos vagy távolabbi kelet-európai népeknél. A nemzet, mint az egy nyelven beszélők közössége, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül, pontosan ezekben az évtizedekben született meg jóformán egész Kelet-Európában. Ennek a nemzetnek pedig, amely először esetleg csak néhány ember öntudatában létezett, azért volt szükség a nyelvre, hogy az megkülönböztesse másoktól, fölébressze a nemzethez tartozás tudatát, öntudatosítsa a nemzet tagjait, lehetővé tegye, divatos szóval, a kommunikációt, magyarán, hogy megértsék egymást.

Amikor Kazinczy levelezni kezdett a magyar nyelv és irodalom megteremtése érdekében, azért már készen volt egyfajta magyar nyelvhasználat, csak meg kellett újítani... A nyelvet mindenképpen ki kellett egészíteni az új ismereteknek és teendőknél megfelelő új szavakkal. Az *irodalmi nyelv megteremtése* és továbbfejlesztése mára szóló hatást is gyakorolt nálunk és a velünk szomszédos népeknél egyaránt. Maradandó volt, ahogy a nagyobb cél, amelynek érdekében mindez történt, a nemzet létrejötte is maradandónak bizonyult. Közös ügyünk volt ez már csak azért is, mert mindegyik nemzet esetében nagyjából egy időben és nagyjából hasonló módon ment végbe, hasonló történelmi indítékok következményeként. Közös ügy volt már csak azért is, mert ezek a nyelvteremtő és nyelvfejlesztő fáradozások nem egymástól elszigetelten, hanem épenséggel egymástól tanulva, egymás példáján lelkesedve bontakozták ki. (A bolgár Paiszj szerzetes, a horvát Ljudevit Gaj, a cseh Josef Dobrovsky de közelebbről az erdélyi Micu—Şincai—Maior triász, Ion Budai Deleanu, Ioan Piurariu-Molnár, Vasile Aron, Ioan Barac, Gheorghe Lazăr.)

A közös ügy, amelyen először közösen lelkesedtek és egymástól tanultak, nem is olyan sokára már szembe is fordította egymással a nemzeteket, először csak a

kultúra terén, később nemegyszer a harcmezőig eljutva... Manapság, amikor még sokkal több a közös dolgunk, amin közösen fáradozunk, éppen az egykori közös ügyre, az együttműködésre és példamutatásra érdemes emlékeznünk — véli Niederhauser Emil (Glatz Ferenc szerk., 1989. 142-144.).

A nyelvújító, nyelvvédő, ízlésfejlesztő mozgalmak hatalmas és jótékony változásokat hoztak anyanyelvünk életébe. Eredményeinek *betetőzése a reformkor*, amely valóra váltja mind *a magyar nyelv jogainak helyreállítását*, mind széles körű elterjedését az élet minden területén, az anyanyelvoktatásban is. A nyelvújítás eredményeképpen a magyar nyelv „hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez”, ahogy Kazinczyék nemzedéke megálmodta.

Az 1825-től 1848-ig tartó időszakot *reformkor*nak nevezzük, utalva arra az átmenetre, amely a magyar reformpolitika a jellemzője, a gazdasági, társadalmi és politikai modernizáció feltételeinek a megteremtésére. A kortárs — főleg a román s a szász — szóhasználatban a *nemzeti ébredés* korszakjelölés a gyakoribb. Magyarok, románok és szászok hirdették, hogy itt az alkalom felébredetni az alvó nemzetet, valójában megteremteni azt, mint a szabad emberek szabad közösségét. A kelet-közép-európai fejlődés fő irányának megfelelően a nyelv vált a nemzetépítő politika alapjává, miközben kultusz tárgyává tették a nemzetiséget, mely egyszerre jelentette az egyazon nyelvet beszélők fizikai valóságát, valamint összetartozásuk tudati és nem tudati tényezőinek összességét. A reformkor gondolkodásában a nemzetiség fogalma még mindig egyet jelentett az államalkotó magyar nemzettel, melynek tagjai, lett legyenek magyarok vagy nem magyar anyanyelvűek, nemesek, polgárok, avagy parasztok, egyazon közösséghez tartoznak: a Szent Korona országainak alattvalói. Ez a nemzetfelfogás, az így megfogalmazott hungarus eszmény a nemzeti ébredés korában egyre kevésbé elégítette ki a Kárpát-medencében élő nemzetiségeket, az erdélyieket sem. A reformkor polgári átalakulást kívánt elérni, a cél a független polgári nemzetállam megteremtése volt.

Az 1825. szeptember 11-én megnyílt *reformországgyűlésen* is a *nyelvkérdés* vált főszereplővé. A nyelvpolitikai cél kettős volt: a magyar nyelvet egy holt nyelv hatása alól felszabadítani, és a magyar nyelv használatát kiterjeszteni. A magyar nyelvi jogokért folytatott harc éle a központi hatalom és az elmaradott rendiség ellen irányult, a latin helyett a magyart kívánták az államigazgatás nyelvévé, a törvények és a kormányhivatalok ügyintézésének nyelvévé tenni.

1827. augusztus 18-án a király szentesítette az 1825–27. évi országgyűlés törvényeit. A XI. tc. kimondta, hogy „Önként és szabad adakozással összeszedett tőke vagyomból *Magyar Tudós Társaság állíttassék fel.*” (Széchenyi István 1825 novemberében az országgyűlés kerületi ülésén egy évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlott fel a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására.) 1830. november 17-én, a Magyar Tudós Társaság első ülésén megfogalmazták az *Akadémia célját*: „A Magyar Tudós Társaságnak egyedül az van téve céljává, hogy munkálkodása

által hazánkban a tudományok és szépművészségek honi nyelven műveltesse-
nek.”

Irodalom

Balázs Géza: *A magyar államnyelv 1100 éve*. Édes Anyanyelvünk. XVIII. 2. 1996. április.

Bánki István—Pala Károly: *Irodalom a középiskolák 10. osztálya számára*. Apáczai Kiadó. Celldömölk, 2004.

Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1927.

Gaal György: *Kolozsvár*. Polis Kiadó. Kolozsvár, 2001.

Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet nyomása. Kolozsvár, 1935.

Glatz Ferenc szerk.: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1989.

Grétsy László szerk.: *A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2000.

Holló László: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus — egykor és ma*. Szabadság. 2009. január 31.

J. András Katalin—Széplaki György—Törzsök Edua: *Magyar nyelv VIII. A magyar nyelv története*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1998.

Köpeczi Béla szerk.: *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1993.

Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790–1849*. Budapest, 1968.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok 896–1996*. OPKM. Budapest, 1995.

Mészáros István: *Magyar iskola 896–1996*. Budapest, 1997.

Nemeskürty István: *Deák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1983.

Sipos Lajos szerk.: *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*. Dunakanyar. Budapest, 2000.

Somos Béla: *Irodalmi atlasz-könyvek. 9. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2005.

Szabó K. Attila: *Magyar neveléstörténeti kronológia különös tekintettel Erdélyre*. Magiszter, 2004. 2. 112-115. és 2004. 3. 102-118.

Berzsenyi Dániel
(1776–1836)

A közelítő tél

Hervad már ligetünk, s díszei hullanak,
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labyrinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.

Nincs már symphonia, s zöld lugasok között
Nem bűg gerlice, és a füzes ernyein
A csermely violás völgye nem illatoz,
S tükrét durva csalét fedí.

A hegy boltozatin néma homály borong.
Bíbor thyrusain nem mosolyog gerezd.
Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!
Minden csak jelenés; minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejcs, enyész.

Lassanként koszorúm bimbaja elvirít,
Itt hágy szép tavaszom: még alig ízleli
Nektárját ajakam, még alig illetem
Egy-két zsenge virágait.

Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!
Sem béhunyt szememet fel nem igézheti
Lollim barna szemöldöke!
